

İRAN'IN GÖZÜYLE ARAP BAHARI

Ahmet ÇIRAKOĞLU¹

Özet

Bölgesel manada Ortadoğu'nun şekillenmesi ve Ortadoğu halkların yeniden doğuş ideallerini gerçekleştirme adına dönüm noktası olarak algılanabilecek Arap Baharı, bölgede nispeten farklı bir rolü bulunan İran rejiminin geleceği açısından da hayati önem taşımaktaydı. Başlangıç aşamasında olayların yönünü tayin edemediğinden dolayı net politika geliştirmekte zorlanan İran, müttefiklerine sığınan protesto gösterilerinden sonra gelişmelere direkt müdahil olma durumunda kalmıştır. Bu makalede, günümüz itibarıyla baktığımızda bölgede artık tartışmasız söz sahibi konumuna gelen ve bölgesel liderlik atıfları yapılan İran'ın, Arap Baharı konusundaki algısı ve olaylara yaklaşımı, gelişmeler karşısında aldığı pozisyon ve bu süreçte elde ettiği kazanımları, olayların hala aynı sıcaklığı ile devam ettiği Suriye sorunundaki realist politikaları ve Türkiye'nin Arap Baharı politikalarına karşı tavrı açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, İran, Suriye, Türkiye.

THE ARAB SPRING FROM THE VIEWPOINT OF IRAN

Abstract

Shaping the Middle East in a regional sense and the revival of people of the Middle East can be perceived as a turning point in the Arab Spring. Arab Spring was also important to the Iranian regime with a slightly different role in the region. In the initial phase of the Arab Spring, Iran could not develop clear policies regarding what was happening in the region because it could not determine the direction of the events; however, when the protest demonstrations spread to Iran's nearby allies, Iran started to directly involve as well. Generally speaking, Iran is considered as an undisputed power to lead the region. This article discusses Iran's approach and understanding of the Arab Spring, its position towards the recent developments and political events in the region and its gains from such an approach, and Iran's realist politics towards to the Syria problem and attitude with regards to Turkey's Arab Spring politics.

Keywords: Arab Spring, Iran, Syria, Turkey.

Giriş

Arap Baharı özü itibarıyla Ortadoğu coğrafyasındaki despot yöneticilerin tasfiyesi bağlamında oldukça gerekli, hatta geç kalınmış bir hareketti. Tunus'ta yanan ateşin böylesine kısa bir sürede tüm coğrafyaya yayılması, yılların birikiminin ve bu geç kalınmışlığın bir neticesi olarak açıklanabilir. Bu açıdan bakıldığında bölgede meydana gelen toplumsal hareketleri gerçek bir "uyanış" olarak yorumlamak mümkündür. Olaylarda her ne kadar dış güçlerin payı da olsa, bu uyanış hareketi dış destekli, milli veya İslami değil, bölge halkı tarafından topyekün gerçekleştirilen toplumsal bir uyanış hareketidir. İlk zamanlarda bölgesel çaptaki protesto hareketleri ile başlayan ve İran tarafından "İslami uyanış" olarak adlandırılan Arap Baharı, beklenmeyen bir şekilde tüm devletlerin politikalarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen, hatta yeniden dizayn etmelerini mecburi kılan bölgesel ve geniş çaplı bir isyan hareketine dönüştü. Mevcut gelişmeler karşısında diğer ülkeler gibi hazırlıksız yakalanan İran, istikameti belirsiz olan olayların seyrine göre söylemlerini farklılaştırarak belli politika değişimlerine gitmek zorunda kaldı ve bu süreçte yaşananları Şiiler ve Şiileştirme politikası üzerinden yorumladı.

Genel olarak İran herhangi bir bölgede nüfuz sağlayabilmek ve politikalarını rahat şekilde uygulayabilmek için kargaşa ortamına ihtiyaç duymakta, şartlar olgunlaşınca da bölgeye direkt müdahil olarak Hizbullah başta olmak üzere destek verdiği örgütler ve müttefiklerinin de yardımıyla bölgesel amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu stratejisini başarıyla uyguladığı önemli örnekler ise Yemen, Irak ve Suriye'dir. Günümüzde özellikle Suriye'de yaşananlar, rejimin devamlılığı ve gelecekteki önerilen yol haritası açısından İran'ın dış politikasıyla neredeyse tamamen örtüşmektedir. Bu gibi ülkelerde mevcut olması halinde Şii liderleri veya özellikle ülkede güçlü konuma sahip olan Şii muhalif grupları desteklemek yoluna giderek devlet politikasını bölgesel bazda uygulamaktadır.

Arap Baharı sonrası çatışmaların şiddetlenmesinde XX. yy. sonrası Irak ve Suriye'de başlayan Arap milliyetçiliğinin payı büyüktür. Günümüzde Ortadoğu'da yaşanan çatışmalarda mezhep ayrılığı önemli rol oynamakta, Suriye'deki Sünniler Nusayriler² ile Yemen'deki Husiler³ Sünni hükümetle çatışmaktadır (Sezer, 2016). İran ise bu çatışmalarda kendi politikaları doğrultusunda Husileri ve Nusayrileri desteklemektedir.

Arap Baharı'nın Gelişim Sürecinde İran'ın Algısı

Arap Baharı bölge ülkelerinde olduğu gibi, İslam Devrimi sonrası geliştirmiş olduğu kendine özgü siyasal yapısıyla Ortadoğu coğrafyasında nispeten farklı bir konumda bulunan İran açısından da beklenmeyen ani bir gelişme oldu. Ortadoğu'daki beklenmeyen hareketlenmeler bölge ülkelerini ve dolayısıyla İran'ı da şaşkınlık içerisinde

2.X. yy'da ortaya çıkan ve günümüzde Suriye nüfusunun %12'sini oluşturan (Sandıklı ve Sal, 2011, s.12) Nusayriler, Şii/İsmailiye mezhebinin bir koludur. Bkz: Akyol, T. (2012, 31 Mart). Aleviler ve Nusayriler. www.hurriyet.com.tr/aleviler-ve-nusayriler-20243113 (Erişim Tarihi: 26.02.2017).

3.Yemen'de bulunan Zeydi grup olan Husiler, Şii mezhebinin 3 kolundan biri olan Zeydiliğe mensuptur. Sa'da bölgesinde yaşayan kadim kabilelerden biri olan Husilerin amacı, 1962'de kaybettikleri idareyi tekrar ellerine alarak, ülkeyi kendi ideolojileri doğrultusunda yönetmektir. Bkz: Üstiner, S. (2015, 10 Nisan). Yemen'deki Husiler Kimdir?. www.haber7.com/ortadogu/haber/1342179-yemende-ki-husiler-kimdir (Erişim Tarihi: 2017, 25 Şubat).

bıraktı. İslam Devrimi'nden sonra İran'ın, İslami memleketlerin emperyalist İsrail, ABD, Batı dünyası ve bunların işbirlikçilerine karşı böyle bir isyanı başlatabilecekleri umudu yoktu. Fakat olaylar büyüyünce İran bunu, Arap milletinin isyanı olarak değil, İslam Devrimi'nde İran halkının despot yöneticilerine karşı giriştikleri isyan hareketlerinde olduğu gibi, Müslümanların işbirlikçi diktatörlere karşı ayaklanması olarak değerlendirdi. Olayları Arap milliyetçiliğiyle bağlantısız görerek, ümmetçi bakış açısı doğrultusunda "İslamın Aydınlanması" olarak adlandırdı⁴ ve destekleme yoluna gitti (Shokouhi, 2017).

İlk aşamada Arap Devrimi hareketlerine sessiz kalan İran devleti, ABD yanlısı Hüsnü Mübarek'e karşı Tahrir Meydanı'nda başlatılan ayaklanmaları, İslam Devrimi'nde ABD destekli Şah'ı deviren İran halkı ile özdeşleştirerek, yaşanan olayları İslam Devrimi'nin uzantıları olarak yansıtmaya çalışmıştır (Şen, 2012, s. 100). Bu "İslami uyanış", "Batı destekli laik diktatörlüklere karşı Müslüman halkların tepkisi" olması yönünden İslam Devrimi ile benzer özellikler taşıyan bir hareket olarak algılanmış, resmi devlet ideolojisine göre İslam Devrimi'nden bu yana beklenen ve Humeyni'nin müjdelemiş olduğu "büyük uyanış" nihayet gerçekleşmeye başlamıştı (Uygur, 2012, s. 11-12).

İran'da ilginç bir şekilde hükümet de, muhalefet de yaşanan bu toplumsal hareketleri sahiplenmeye çalıştı. İran'ın tutucu kesimi, geç kalmış İslami devrimlerin gerçekleşmesi olarak yorumladığı Arap Baharı'nı kendisine mal ederek ve protestoların arkasında durdu. Fakat isyanlarla birlikte başa gelen İslami yönetimlerin özellikle Suriye'deki çatışmalarda İran'a karşı tavrı alması, İran'ın bu söylemini sessizce bırakarak direniş söylemini benimsemesine sebep oldu ve bu söylem değişikliği İran'ın Arap Baharı rejimleriyle arasını açtı. Aynı şekilde Yeşil Hareket'in⁵ temsilcileri de kendilerini Arap Baharı'nın öncüleri olarak gördüler, fakat Arapların başarısızlığı onlar açısından hayal kırıklığı yarattı. (Ansari, 2013).

İranlı liderler, Arap dünyasındaki halk ayaklanmalarının, İslam Devrimi'nde rol oynayan halkın idealleri olan "özgürlük, adalet, yolsuzluğun ortadan kaldırıldığı ahlaki bir toplum ve hükümetin oluşturulması, insanların dini inançlarına saygı ve diğer devletlerle olan ilişkilerin eşit koşullarda geliştirilmesi" gibi düşüncelerle örtüştüğü kanaatindeydiler (Shoori, 2012, s. 69). İranlı muhaliflere göre ise yaşanan olaylar 2009'da İran'da

4. İslam Aydınlanması, Velayet-i Fakih felsefesinin vücut bulduğu İslam Cumhuriyeti'nin devrimden itibaren özlemle beklediği bir fiili hareketti. Fakat yaşanan bu olaylar sadece Şii İslam Cumhuriyeti tarafından değil, Sünni tutucu İslami kesimin geneli tarafından da aynı şekilde değerlendirilmiştir. Zira Hamas lideri Halid Meşal de isyanın ilk yıllarında yapmış olduğu açıklamada Arap Baharı'nı ümmetin ayağa kalkması olarak değerlendirmiştir. Bkz: Meşal, H. (2012, 18 Mart). Arap Baharı Ümmetin Ayağa Kalkmasıdır. www.ntv.com.tr/dunya/arap-bahari-ummetin-ayaga-kalkmasidir,Avq95RqXqU-aC1hdO3hT0FA (Erişim Tarihi: 17.02.2017). Türkiye'de de bazı İslami yazarlar, İslam ülkelerinin toparlanması ve İslam Birliği davasının gerçekleşmesini Arap Baharı benzeri hareketlerin başarısına bağlamaktadır. Bkz: Karaman, H. (2016, 26 Ekim). Arap Baharı ve Ötekiler. www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/arap-bahar%C4%B1-ve-otekiler-56606 (Erişim Tarihi: 16.02.2017).

5. İran'da yapılan 2009 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde halk nispeten ılımlı bir lider olan Mir Hüseyin Musavi'nin seçimlerden galip gelmesini beklerken, Mahmud Ahmedinejad'ın oyların %63'ünü alarak ikinci kez cumhurbaşkanı seçildi. Seçimlere hile karıştırıldığı gerekçesiyle sokaklara dökülen halkın protestoları rejim tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. 1979'daki İslam Devrimi'nden sonra ilk defa böyle bir halk kalabalığının başlatmış olduğu protesto hareketleri, seçim kampanyası sürecinde kullanılan yeşil renk dolayısıyla "Yeşil Hareketi" adını almıştır. Bkz: Gürakar, T. (2012). Bir Toplumsal Hareketin Anatomisi: İran Yeşil Hareketi. www.academia.edu/7396178/BİR_TOPLUMSAL_HAREKETİN_ANATOMİSİ_İRAN_YEŞİL_HAREKETİ (Erişim Tarihi: 19.02.2017).

yaşanan demokrasi hareketlerinin, Arap toplumlarında da kendini göstermesiydi. Arap coğrafyasının bu durumu İranlı muhaliflerin umutlarını da tekrardan canlandırmaktaydı. Ancak İran'ın böylesi hareketlere hiç tahammülü yoktu, halkın küçük bir kıpırdanması muhalif liderlerden Mir Hüseyin Musavi ve Mehdi Kerrubi'nin ev hapsine alınmasıyla son bulmuştu. (Şen, 2012, s. 102-103). Arap Baharı'nın, bölgeyle daha kolay entegre olabilmek amacıyla ABD'nin planladığı BOP planı çerçevesinde gelişen bir olay olduğu değerlendirmeleri de yapılmıştır (Zengin, 2016). Nitekim Arap Baharı'nın, Batı tarafından bilinçli bir şekilde yönlendirildiğini söyleyen (ulema dışındaki) siyasal elitler, bu olayların bölgedeki ABD nüfuzunu arttırabileceği ve Ortadoğu'da daha fazla bölünmüşlük yaratabileceği kanaatini taşımaktaydılar. İranlı aydınlar ise olayları "popüler olmayan rejimlere karşı halkların ayaklanması" olarak yorumladılar (Cop, 2012).

Gelişmeler Karşısında İran'ın Politik Hamleleri

Yaşanan toplumsal hareketin yönünün yavaşça belirlemeye başlamasının ardından, İran da kendi tedbirlerini almaya başladı. Protestoların İslam ülkelerinde domino etkisi yarattığı görülünce, İran İslam Cumhuriyeti'nin temel politikalarından olan Batı düşmanlığı tekrardan kendini gösterdi. Gerek iç kamuoyunu geleceği belirsiz olaylara karşı kendi politikaları doğrultusunda yönlendirebilmek, gerekse hükümete yönelik olası gösterilere karşı rejimin selametini güvence altına alabilmek adına olayların dış güçler etkisiyle meydana geldiği görüşünü benimseyerek, elinde olmayan gelişmelerle ilgili özellikle bölgedeki Şii nüfusunu kullanarak çıkar sağlama yoluna gitti.

Gelişen olayların rejimi tehlikeye düşürebileceğinin farkında olan İran, Arap ülkelerinde olan olaylardan kendini soyutladı. Gösterilerin kendisine sıçramaması konusunda titiz davranarak, iç kamuoyunca olayların ülkesini ilgilendirmediği ve bu sebeple olaylara ilgisiz kaldığı algısını güçlendirdi. Bu konuda rejim açısından en tehlikeli grup olan ve kendilerini Arap Baharı'nın öncüsü olarak gören Yeşil Hareket yanlılarının tekrardan harekete geçebileceği, yaklaşan seçimlerde İran Yazı'nın tekrarlanabileceği endişesi İran'ın lideri Hamaney'i daha esnek bir yaklaşımda bulunmaya teşvik etti. Mahmud Ahmedinejad yönetiminden sonra 2013 seçimlerinde nispeten ılımlı lider olan Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesi pek çok kişi tarafından İran'ın kendi baharını yaşaması şeklinde algılandı ve bu değişimin yaşanması iç kamuoyunu biraz olsun rahatlatı (Ansari, 2013).

Bu öngörülme ve rotası belli olmayan hareketlenmeler karşısında yalnız olmaması gerektiğinin de farkında olan İran, askeri üsler, ekonomik ayrıcalıklar ve hatta bazı atom tesislerinin imtiyazını dahi vererek süreç boyunca Rusya'nın desteğini arkasına aldı ve en önemli küresel güçlerden biri ile olan ittifakını sağlamlaştırdı. Buna karşılık Rusya da, Batı dünyası ve ABD'nin uyguladığı ambargolar konusunda İran'ın elini rahatlatı. Yakın çevrede ise bölgesel/tarihsel rolünü üstlenerek Şiiler üzerinden olayları yönetmeye ve yönlendirmeye çalıştı. Tunus'ta ideolojik/dini olarak kendisine en yakın grup olan Husilere, Suriye'de ise Esed rejimine destek vererek bölgedeki konumunu sağlamlaştırmasının yanında, bölgenin şekillenmesinde de aktif rol aldı.

Arap coğrafyasındaki olayların çözüme kavuşmaması konusunda önemli bir nokta, mezhepsel demografik yapının, siyasi yönetsel yapıyla barışık olmamasıdır. Bahreyn'de halkın %70'i Şii olmasına karşın devleti Sünni bir lider yönetirken, nüfusun yaklaşık

%75'ini Sünnilerin oluşturduğu Suriye'yi yıllardır Nusayri lider yönetmektedir (Sezer, 2016). Bu durum da bölge devletlerinde çıkan iç karışıklıklarda Şii bir İslam devleti olan İran ile kendisini Sünnilerin lideri konumunda gören Suudi Arabistan'ı karşı karşıya getirmektedir. İran'ın bölge ülkeleri ve özellikle de Suudi Arabistan'la yaşadığı gerilimin sebeplerinden biri de Şii mezhebini yayma ve bu kanaldan bölgedeki nüfuzunu artırma çabasıdır. 1979'daki İslam Devrimi'nden sonra geliştirilen Velayet-i Fakih doktrinine göre Irak, Yemen, Suudi Arabistan ve Bahreyn gibi ülkelerde yaşayan Şiilerin, İran'ın dini liderliğine bağlılık göstermeleri istenmektedir.

Arap Baharı'nda İran'ın Suriye Politikası

Suriye'de olayların başlamasının ardından her geçen gün artan şiddet, Türkiye de dâhil olmak üzere uluslararası kamuoyunun Hafız Esed ile arasının açılmasına sebep oldu. Bu baskılar arasında Suriye'ye destek çıkan devlet ise İslami uyanış olarak gördüğü Arap isyanlarının çoğuna destek veren İran oldu (Sinkaya, 2011, s. 39). İran açısından Arap Baharı, ilk zamanlarda Batı yanlısı rejimlerin devrildiği isyan hareketleri olarak görünmesine rağmen, Suriye'deki olaylarla birlikte durum tersine döndü (Chatin, 2012). Arap Baharı'nın genelinde olduğu gibi Suriye'de de göstericilerin baskıcı rejime karşı başlattıkları silahsız direnişin mezhep temelli iç savaşa dönüşmesi Şii İran'ı bölgedeki savaşın içine itti (Connolly, 2013). Sünni yönetimlerden sonra Şii Suriye rejimine de sıçrayan olaylar, İran'ın politika değişikliğine gitmesini mecbur kıldı. Çünkü Esed'in yenilenmesi demek, Hizbullah ve Filistin'in zayıflaması, dolayısıyla bölgesel ve ideolojik olarak baş düşman olarak gördüğü İsrail'in, genelde de istikbâr-ı cihanın⁶ güçlenmesi anlamına gelecekti (Shokouhi, 2017). Bu politika değişimi İran'ın, dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek olan "karşı devrim" safhasına geçmesine sebep oldu (Güner, 2015).

Otuz yıllık müttefiki olan Suriye'de çıkan karışıklıkların vermiş olduğu rahatsızlık sonucunda İran, uluslararası bir komploya maruz kaldığını iddia ettiği Suriye yönetiminin yanında yer aldı. İran'ın bu noktada, Suriye'nin İsrail karşıtı direniş cephesinin ön safhasını oluşturduğunu, Filistin davasına sahip çıktığını ve bu sebeple diğer Arap ülkelerinden ayrıştığını öne sürerek (Uygur, 2012, s. 20, 26), Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Bahreyn'deki devrimleri İslami uyanış olarak algılayıp desteklerken, Suriye'deki ayaklanmaları kışkırtıcı unsurların provoke ettiği terör olayları şeklinde değerlendirip kınaması büyük bir tezat teşkil etmişti (Raşid, 2011). İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani de bununla ilgili olarak yakın zamanda yaptığı bir açıklamada, Suriye'ye karşı yapılan baskıların çoğunun bu direniş safhasının ön cephesini oluşturmasından kaynaklandığını, Suriye'de oluşacak olan barış ve istikrar ortamının Filistin ve bölgenin yararına olacağını ve Suriye'ye verilen desteğin kesin zafer sağlanana kadar kazanılana değin devam edeceğini söyledi (IRNA, 2017).

İran'a göre, Suriye'deki karışıklıklar başlayana kadar yaşanan olaylar İslam Devrimi'ni model alan İslami uyanışın birer parçası olarak görülürken, Suriye'deki isyan hareketleri "ABD ve İsrail'in komplosu ve Batı tezgâhı" şeklinde lanse edildi (Şen, 2012, s. 108). Fakat İranlı reformcular bu görüşü kabul etmemekle birlikte, olayların farklı kesimlere mensup olan halk kitlelerinin diktatör yöneticilere karşı demokrasi arayışının doğal bir

6.Kendini büyük gören uluslararası küresel güçler. İstikbâr-ı cihan kavramıyla, dünya politikasını yönlendirmeye çalışan İsrail, ABD ve Batı kastedilmektedir.

tezahürü olduğunu savunmaktadırlar (Uygur, 2012, s. 15-16). Uzun süren gösterilerin şiddetle bastırılması nedeniyle Arap ülkeleri ve Batı'nın Esed'i eleştirmesinin ardından İran da, hükümetten halkın meşru taleplerine karşılık vermesini istedi. İran'ın bu politikasındaki amacı reformlar yoluyla muhalifleri sakinleştirmek ve dış güçlerin müdahalesinin önüne geçmek, dolayısıyla "direniş cephesi"nin devamlılığını garanti altına almaktı (Sinkaya, 2011, s. 46).

Olaylara güç dengesi açısından baktığımızda İran'ın uluslararası alanda rakibi olan ülkeler, olayları bahane ederek sadece Esed yönetimini baskılamayı değil, aynı zamanda İran'ın Suriye'deki çıkarlarını sonlandırarak direniş cephesini yıkmayı ve kendi amaçlarına uygun bir rejim kurmayı hedefledi. İran'ın Esed'e koşulsuz desteğinin önemli sebeplerinden biri, yabancı güçlerin oyunu olarak gördüğü Suriye'deki isyanların başarılı olması ve rejimin düşmesi durumunda Hizbullah ile bağlantısının kesileceği endişesiydi. Hamaney bu konuda, Amerika ve Siyonistler tarafından organize edilen hareketlerin her zaman karşısında duracaklarını, onların desteklemedikleri hareketlerin ise yanında olacaklarını söylemiştir (Sinkaya, 2011, s. 43-45). Arap Baharı'ndan sonra bir kez daha bölgesel mücadelenin odağı haline gelen Suriye'de, özellikle Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerin, İran'ın Suriye'deki nüfuzunu zayıflatacağını düşünerek muhalefete destek vermesi, İran'ın ise buna karşılık olarak bölgedeki varlığının teminatı olarak gördüğü Esed rejimini güçlü bir şekilde desteklemesi (Altunışık, 2013, s. 77) bu söyleme uygun bir örnek olarak gösterebilir. İran'ın Esed rejimini savunmasındaki diğer bir amaç ise, Suriye'ye bölgesel destek sağlayarak, ülkenin yalnızlaşmasının önüne geçmektir. Bu amaç doğrultusunda Esed rejimine en büyük destek, bölgede nüfuz sahibi olan İran'ın telkini ve yönlendirmeleriyle Hizbullah ve Irak'tan gelmiştir. Bunun yanında Rusya ve Çin'in Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Suriye'ye vermiş oldukları destek de İran'ın elini güçlendirmiştir (Ünal, 2012). Tüm baskılara rağmen Esed rejimini askeri olarak çökmekten kurtaran, İran ve Rusya'nın ülkeye vermiş olduğu destektir (Yassin-Kassab, 2016).

Arap ülkelerinde yaşanan değişimler her ne kadar İran'a stratejik ve ideolojik olarak avantajlar getirdiyse de, Suriye açısından durum ilk dönemlerde tehlike arz etmiştir. İran, bölgedeki en önemli müttefiki olan Suriye rejiminin ayakta kalmasını, kendi rejiminin teminatı olarak görmektedir. Zira İran, müttefikleriyle ilişki kurması ve bölge devletlerine nüfuzunu ulaştırmasında Suriye'nin payı büyüktür (Şen, 2012, s. 106-107). Bu konuda İran, sürecin başından beri yürütmüş olduğu kararlı politikalar doğrultusunda hem Suriye'de çıkarlarını korumuş, hem de rejimini güvence altına almıştır. İran, Suriye konusunda kazançlı çıkan ve istediğini elde eden ülkelerin başında gelmektedir. Genel olarak Suriye'de planların (uluslararası güçler açısından) istenildiği gibi gitmesinin ve İran lehine işleminin sebeplerinden biri de Suriye'deki Şii temelli İran nüfuzunun artmasıdır. Bölgede etkinliğini arttıran İran, Nusayri kökenli Esed rejimine, Batılı devletlerin Suriye'deki çıkarlarına ters düşecek şekilde destek vermektedir (Zengin, 2016, s. 2).

Türkiye'nin Suriye Politikasında İran'ın Tavrı

Geçmişten günümüze Tahran ve Ankara'nın ilişkileri birçok konuda zedelenmiş, ama hiçbir zaman kesintiye uğramamıştır. Yakın tarihte iki ülke arasındaki sorunlar Suriye ve

Irak konusundaki anlaşmazlıklar sebebiyle başladı. Irak konusunda Saddam Hüseyin'den sonraki güç değişimi Türkiye'yi endişelendirirken, Türkiye'nin Suriye içişlerine müdahil olması da İran ile ilişkilerin gerilmesine sebep oldu (Abadi, 1394). Arap Baharı coğrafyasının dışında kalan iki bölgesel güç olan Türkiye ile İran, Suriye ve Irak konusunda farklı görüş ve ittifaklara sahiptirler (Aras, 2014, s. 41). İran ile Türkiye'nin değişik alanlarda mücadele içerisinde olduğu gerçeğinin yanında, asıl rekabet alanı Arap Baharı ülkeleri ve elbette ki yoğun olarak Suriye'dir. Türkiye'nin, Ortadoğu'da ve özellikle de Suriye'de kendisini "demokratikleşmenin uluslararası destek sağlayıcısı" olarak göstermesi (Chatin, 2012) ve bölgeye dizayn vermeye çalışan davranış şekli İran'ı fazlasıyla rahatsız etmiştir. İran'a göre Türkiye, liberal ülkelerle iyi ilişkileri olan Arap devletlerinin desteğini arkasına almak suretiyle bölgesel liderliği amaçlamaktadır (Ünal, 2012).

Türkiye'nin Suriye konusunda, Esed rejiminin kısa zamanda devrileceği ve ülkede Mısır benzeri yeni bir yönetimin başa geleceği şeklinde aklına yerleşmiş olan düşünceleri bulunmaktaydı. Bu iki yanlış düşüncenin kaynaklarından biri İran ve Türkiye'nin aralarının iyi olmasını istemeyen düşmanlarının faaliyetleri, ikincisi de Türkiye'nin Osmanlılık fikriydi. Bu gibi sebeplerle soğuyan ilişkiler gene de çok etkilenmedi. İlişkilerin bu boyutlara gelmesinde İran'ın da payı vardı. İran, Türkiye ile yeterince iletişim kurmayarak, bu yanlış politikasını anlatamadı. Fakat buna rağmen Türkiye geç de olsa durumun farkına varıp, gerçekleri görerek bu yanlıştan dönmeyi başardı (Abadi, 1394).

Suriye'de muhalif gösterilerin başladığı ilk günlerde Türkiye'nin öncelikli tavrı iletişim kanalıyla Esed'i reformlar yapmaya ikna ederek, muhalefetle anlaşma yoluna gitmesini sağlamak, dolayısıyla olayların olası bir iç çatışmaya dönüşmesini önlemektir. Fakat ilerleyen zamanlarda Türkiye tavrını sertleştirerek Esed'in iktidardan ayrılması gerektiğini net şekilde ifade etmeye başladı (Gözen, 2011, s. 4). Arap Baharı sürecinde İran - Türkiye ilişkilerinin soğumasına sebep olan en önemli olay olarak da, Suriye konusunda iki ülkenin farklı görüşler taşıması ve karşıt kutuplarda yer alması gösterilebilir. Türkiye'nin Suriye'deki değişim konusunda İran'ı ikna etme çabalarının sonuçsuz kalması bu görüş ayrılıklarının belirginleşmesine sebep olmuştur. İran, Suriye konusunda Türkiye'nin, Batı'nın oyununa geldiğini savunmaktadır. Hatta bu gerilimler sonunda öyle bir noktaya gelmiştir ki, Devrim Muhafızları Hava Kuvvetleri Komutanı Hacızade "ülkesinin İsrail veya Amerika tarafından saldırıya uğraması durumunda ilk olarak Türkiye'deki Amerikan ve NATO üslerini hedef alınacağını" açıklamıştır (Uygur, 2012, s. 22-23). İran, Suriye'nin olası yenilgisi sonrasında oluşacak olan mevcut durumu göz önünde bulundurarak Suriye'ye var gücüyle destek vermektedir (İlyasov, 2012). Türkiye'nin, baskıcı yönetimlerle idare olunan Bahreyn, Suudi Arabistan gibi ülkelerle iyi ilişkiler kurarken, Suriye yönetimine karşı göstermiş olduğu düşmanca tavrın çelişkili olduğunu söyleyen İran, bu konuda Türkiye'ye tepkilidir (Sargı, 2014, s. 119).

2011 yılına kadar Suriye rejimi ile ilişkilerin iyi tutulmasının amacı, ülkeyi İran'ın nüfuzundan kurtarmak ve sisteme entegre edebilmektir (Cop, 2012). Arap Baharı öncesinde Türkiye'yle olan iyi ilişkilerinin Suriye'yi Batı dünyasına yaklaştıracığı ve İran ile ilişkilerinin zedelenebileceği ihtimali İran'ın karşı politikalar geliştirmesini mecbur kılmış olabilir (Kıbaroğlu, 2011, s. 35). Bu amacında başarılı olamayan ve ülkenin sistemle bütünleşmesi konusunda bir ilerleme sağlayamayan Türkiye, olayların da gelişmesiyle beraber önceki tavrının aksine Suriye'deki rejimin tümüyle tasfiyesi yönünde bir politika belirledi. Gerekli desteği aldığını düşünen Türkiye, çözümü Esed rejiminin

gidişinde gördü ve Suriye politikasında yalnız bırakıldığının kesin olarak farkına vardığı döneme kadar da bu tavrını kararlı bir şekilde sürdürmüştür. Suriye'deki sorunlardan dolayı Türkiye Esed yönetimini suçlamakta ve muhalefeti desteklemekte, İran ise Türkiye'nin aksine Suriye'de yaşananların bir komplo olduğunu ve muhalefetin dışarıdan emir aldığını ileri sürmektedir. İki ülke arasındaki bu farklı yaklaşım, İran - Türkiye ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur.

Mehzepçi yapılarla idare olunan, milliyetçi ruhun zayıf olduğu Arap ülkelerindeki sosyal bölünmüşlük ve lider boşluğu İran ve Türkiye'nin bölgesel güce dönüşmesine katkı sağladı. Arap Baharı'na olumlu yaklaşarak "İslami uyanış" olarak gören İran ve "bölgesel bahar" olarak tanımlayan Türkiye, değişimlerden kendilerine uygun şekilde istifade ederek bölgedeki nüfuzlarını arttırmaya çalıştılar. Türkiye, Arap Baharı sonrası yaşanan mezhep ayrılıkları ve İslamın yükselişini kendi nüfuzunu genişletmek için kullanarak, Sünniliğin canlanmasını sağlamak amacıyla iktidara gelen İslamcı partilere destek vermektedir. Bunun yanında olayların mezhep savaşına dönüşmesini istemeyen Türkiye, İran ile bu konuda anlaşma zemini aramaktadır (İbrahim, 2012).

İran ve Türkiye arasındaki bölgesel çatışma Suriye'nin yanında Şii nüfusun yoğunlukta olduğu Irak ve Yemen de dâhil Ortadoğu'nun genelini kapsamaktadır. Türkiye'nin her türlü diplomatik ve siyasi hamlesini düşmanca gören İran, Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu sınırlamak istemektedir. İran, bölgenin en büyük sorunu olan IŞİD konusunda Türkiye'yi suçlamakta, Türkiye'nin IŞİD ile mücadelesini göz boyama olarak değerlendirmekte ve PKK ile yapılan mücadelenin IŞİD'in önünü açtığını savunmaktadır. Diğer taraftan İran kendi politikaları doğrultusunda Esed'le iyi ilişkileri olan PYD'ye açıkça destek vererek, Türkiye'nin Suriye ile olan sınırının PYD kontrolüne geçmesini ve böylece Türkiye'nin Suriye üzerinden Arap dünyasına olan sınırının, dolayısıyla Suriyeli muhaliflerle bağlantısının kesilmesini amaçlamaktadır (Güner, 2015).

Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı olmasından 6 ay sonra, iki ülkenin dışişleri bakanları Ahmet Davutoğlu ve Muhammed Cevad Zarif arasında yapılan Suriye konulu gizli ateşkes görüşmelerinde Türkiye'ye, bölgede bir ateşkes yapılması, Suriye'nin mili bir devlet olması, hatta ülkede anayasa reformu ve Birleşmiş Milletler gözetiminde yeni bir seçim yapılması önerildi. Bu konularda bir mutabakata da varıldı, fakat görüşmeler Esed'in iktidarda kalıp kalmaması konusunda tıkanı. Türkiye tek çözüm yolunun Esed'in gitmesi olduğunu savundu, çünkü Esed'in kalması halinde değişimin mümkün olmayacağını düşünüyordu. Esed'in yakın zamanda tasfiye olacağına inanan Türkiye, bu konuda İran dâhil hiçbir ülkeyle pazarlık veya anlaşma yapmaya ihtiyaç duymadı. 15 Temmuz darbe girişimi sonrası İran'ın Erdoğan'a verdiği açık destek, iki ülke arasındaki ilişkilerin yumuşamasını ve Suriye konusunda görüşmelerin yeniden başlamasını sağladı. Türkiye'nin Rusya ile de yakınlaşması ile beraber, Suriye konusundaki görüşmelerin gündemi de değişti (Borger, 2016).

Türkiye, Arap Baharı konusunda İran'ın tam aksine bir tavır sergilemiştir. İran'ın olayın farkına varıp isyanları emperyalist güçlerin kışkırttığı unsurlar tarafından yapılan terörist girişimler olarak tanımlamasının aksi olarak Türkiye, Arap coğrafyasındaki bütün bu isyan hareketlerini desteklemiştir. Türkiye, Suriye'de yaşanan sorunlardan Esed yönetimini sorumlu tutmakta ve Esed'i tasfiye etmek amacıyla muhalefete destek vermektedir. İran ise başından beri Suriye'deki olayların bir komplo olduğunu ve muhalefetin dış güçler tarafından yönlendirildiğini savunmaktadır. Her ne kadar bu görüş ayrılıkları Türkiye

- İran ilişkilerinin gerilmesine sebep olsa da (Sargı, 2014, s. 118), bugün Türkiye'nin Esed'li bir geçiş dönemine razı oluyor görünmesi ilişkileri yumuşatmış ve bölgede söz sahibi bir konuma evrilen İran ile ortak hareket edilebilir bir durum ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'nin Arap Baharı politikasını dört aşamalı olarak özetlemek mümkündür; olaylara temkinli yaklaşmak, arabuluculuk çabalarıyla olası bir iç savaşın önüne geçmek, muhaliflere destek olarak diktatörlere karşı tavır almak ve gelişmelere direkt müdahil olmak. Suriye'de de aşamalı olarak sertleşen politika tarzı bu şekilde gelişmiştir (Gözen, 2011, s. 4). Bugün bu dört aşamanın tamamı Türkiye tarafından kademeli olarak uygulanmış olmasına, hatta fiili bir müdahale gerçekleştirmiş olmasına rağmen, Suriye sorunu hala tüm sıcaklığıyla devam etmektedir.

İran'ın Arap Baharı'ndan Kazançları ve Kayıpları

İran, Arap Baharı'na Şiilik ekseninde yaklaşmaktadır. Bölgede uyguladığı politikalarla Lübnan, Suriye ve Irak'tan oluşan "Şii eksenini" muhafaza etmeyi amaçlamaktadır (Sandıklı ve Salihli, 2011, s. 12-13). İran'ın Arap Baharı'ndan kazançlı mı çıktığı, yoksa bu sürecin kaybedenleri arasında mı olduğu konusu farklı açılardan yorumlanabilir. Arap Baharı'ndan nispeten izole bir ülke olan İran, bu olaylardan kazançlı çıkan ülkelerin başında gelmektedir, öyle ki bugün bölgede İran'ın onayı olmadan bir anlaşma yapmak mümkün değildir (Connolly, 2013). Bölgesel anlamda haklılık payı olan bu görüşün yanında, İran'ın Arap ülkelerindeki nüfuzu azalmış ve dolayısıyla örnek rejim olma özelliğini kaybetmiştir (Cop, 2012). Arap ülkelerinin örnek rejim arayışında olduğu iktidar değişikliği sürecinde İran yerine, Türkiye'nin rol model olarak tanımlanması bu görüşün doğruluk payı olduğunu göstermektedir. Burada İran'ın tercih edilmemesi, Arap halklarının din devleti yerine, demokratik ve sivil bir sistem arzusunda olmalarından kaynaklanmaktadır (İbrahim, 2012). Türkiye'nin model seçilmesinde ise, Arap coğrafyasındaki ülkelerle olan tarihi ve kültürel bağlarının yanı sıra, Batı tipi demokrasiyi başarıyla uygulayan bir Müslüman ülkesi olmasının payı büyüktür. Türkiye'nin Arap halklarının gıpta ettiği bir ülke olması, coğrafyadaki etkinliğinin Batı tarafından desteklenmesini de beraberinde getirmiştir (Kıbaroğlu, 2011, s. 32).

Arap Baharı sonrası gelişmeler I. Dünya Savaşı'ndan sonra olduğu gibi Ortadoğu'da çok etnili-mezhepli devletleri değil, etnik-dini temelde parçalanmış devlet yapılanmaları karşımıza çıkaracaktır (Shehadeh, 2016). İran bu kaçınılmaz sonun farkında olduğundan dolayı olası yeni oluşumlarda etkin rol alma konusunda dini temelli politikalarını kararlılıkla devam ettirmektedir. Bölgesel bazda oluşturmuş olduğu ittifaklar ve Batı dünyasının İran'la ilişkileri yumuşatma girişimleri İran'ın bu amacını daha da kolaylaştırmaktadır.

İran'ın olumsuz ilişkilerinin olduğu Arap ülkelerindeki diktatörlerin devrilerek, onların yerine İsrail, ABD ve Batı karşıtı yeni oluşumların iktidarı ele geçirmesi bölgedeki konumu tartışılan İran'ı, bir anda en stratejik devlet haline getirmiştir. Bugün İran'ın kazanımlarından en önemlisi, bölgesel açıdan hayati olarak gördüğü Suriye'de müttefikinin her ne şekilde olursa olsun devleti yönetmeye devam ediyor olmasıdır. Rusya'nın güçlü desteği, Suriye'de Esed rejiminin ayakta kalması, Irak'taki Şii yönetim ve Hizbullah, İran'ın bölgedeki konumunu sağlamlaştıran en unsurlardır.

Sonuç

Arap Baharı İran açısından, İslam Devrimi günlerinde Müslüman halkın Batı dünyasıyla işbirliği yaparak İslam kurallarını hiçe sayan politikalar uygulayan ve halkına eziyet eden Şah'a karşı ayaklanması olayında olduğu gibi, mazlum Müslüman Ortadoğu halkının zalim diktatörlere karşı ayaklandığı düşüncesiyle olumlu olarak karşılandı ve hatta bu olayların desteklemesi düşünüldü. Fakat İran'ın, Arap Baharı'nı değerlendirme konusundaki öngörüsünün yanlış olduğunu anlaması çok uzun sürmedi. Gösterilerin sırf despot yöneticilere karşı Müslümanların uyanışı olayından ibaret olmadığı anlaşılınca, olayların kendi ülkesine sıçrayabileceği ihtimali düşünen İran'ın tavrı da değişti.

Tunus'ta başlayarak tüm Ortadoğu'ya yayılan olayların kendi ülkesini de etkileyebileceği ihtimalini göz önüne alan İran, bu süreçte temkinli davranarak kendi açısından başarılı bir politika izlemiştir. Herhangi bir ülkede Şiiler Sünnilere karşı isyana girişmiş olsa dahi, bu olayın kendi ülkesinde örnek teşkil etmesini engellemek adına direkt olarak olaya müdahil olmamış, fakat söz konusu olayların önlenemez boyutlara geldiği değerlendirildiğinde çıkarlarını korumak ve bölgesel güç olarak olayları kendi politikaları doğrultusunda yönlendirebilmek için olaylara aktif olarak müdahil olmuştur.

İran'ın Arap Baharı politikasında dönüşüme sebep olan Suriye ise, gerek İran'ın Hizbullah'a askeri mühimmat sevkiyatının yapıldığı güvenli bir koridor olması açısından, gerekse Rusya'nın bölgesel hâkimiyeti konusunda kritik öneme sahip olan askeri üslerin güvenliği bakımından iki ülke için de hayati önem arz etmektedir. Suriye'deki rejimin devamlılığı, Şii koridorunu güvenliğini ve bölgedeki Rus nüfuzunun devamlılığını sağlayacaktır. Bu sebeple Rusya ve İran, bölgesel güvenlikleri açısından hayati öneme sahip olan Suriye konusunda ittifak yapmaya bir bakıma mecbur kalmaktadır. İran'ın her fırsatta düşmanlığını dile getirdiği ABD ise, rejimin gücünü zayıflatmak ve ülkede karışıklık çıkarmak amacıyla etnik ve dini gruplara destek vermektedir. ABD ve onun müttefiki Suudi Arabistan, Arap azınlığın yaşadığı petrol bölgesi olan Huzistan'da bu gibi girişimlere destek vermektedirler (Zenginoğlu, 2012).

Arap Baharı'nın Arap olmayan unsurlarından biri olan İran, bölgedeki konumunu sağlamlaştırabilme adına sınır aşan varlığını hissettirmekte ve bölgesel gerilimi arttırmaktadır (Aras, 2014, s. 40-41). İran'ın jeopolitik gücünü muhafaza edebilmesi ve Lübnan'daki Hizbullah'a nüfuzunu aktarabilmesi Suriye'deki Baas rejiminin selametine bağlıdır. İran gelecekte de bu stratejik konumunu devam ettirmek uğruna var olan gücünü sonuna kadar kullanmaktan çekinmeyecektir (Gürsel, 2014).

Kaynakça

- Abadi, F. D. (1394, 19 İsfend). Yaddaşt-i İhtisasi-ye Sefir-i Sabık-ı İran Der Türkiye. www.parsnews.com/fa/tiny/news-349679 (Erişim Tarihi: 20.02.2017).
- Altunışık, M. B. (2013). Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve "Arap Baharı". *Ortadoğu Analiz*, 5 (53), 71-78.
- Ansari, A. M. (2013, 25 Aralık). İran Yazı Arap Baharı'na Karşı. www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-yazi-arap-baharina-karsi (Erişim Tarihi: 16.02.2017).
- Aras, B. (2014). Arap Baharı'nın Jeopolitiği. *Ortadoğu Analiz*, 6 (64), 40-42.

- Borger, J. (2016, 13 Aralık). Iran and Turkey's Secret Talks on Syria Revealed. www.theguardian.com/world/2016/dec/13/iran-and-turkey-held-secret-talks-on-syria-peace-proposals-in-2013-and-2016 (Erişim Tarihi: 20.02.2017).
- Chatin, Marie-France. (2012). Iran/Turquie. Djalili, Muhammad Rıza, Thierry Kellner ve Gaidz Minassian ile radyo röportajı. RFI. <http://www.rfi.fr/emission/20120930-1-iran-turquie>. (Erişim Tarihi: 16.02.2017).
- Connolly, K. (2013). Arap Baharı'nda Beklenmedik 10 Sonuç. www.bbc.com/turkce/haberler/2013/12/131213_arap_bahari (Erişim Tarihi: 16.02.2017).
- Cop, Burak. (2012). İran Arap Baharı'ndan Rahatsız Çünkü... Peter Jones ile roporaj. T24. 12 Kasım 2012. <http://www.t24.com.tr/yazarlar/burak-cop/iran-arap-baharindan-rahatsiz-cunku,5868>. (Erişim Tarihi 25. 02. 2017).
- Gözen, R. (2011). Türkiye ve Arap Baharı: Değişimi Açıklamak ve Anlamak. Adam Akademi, 1 (2), 1-25.
- Güner, Semir G. (2015). Türkiye - İran İlişkileri: 13 Yılın Kötü Dönemi. Arif Keskin ile röportaj. Eljazeera. 28 Eylül 2015. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/turkiye-iran-iliskileri-13-yilin-en-kotu-donemi> (Erişim Tarihi 18. 02. 2017)
- Gürsel, K. (2014). Arap Baharı'nın Arap Olmayanları. www.milliyet.com.tr/yazarlar/kadri-gursel/arap-bahari-nin-arap-olmayanlari-1430941/ (Erişim Tarihi: 17.02.2017).
- IRNA. (2017). Ruhani: Suriye Halkının Yanında Kalacağız. www.irna.ir/tr/News/3423661/ (Erişim Tarihi: 28.02.2017).
- İbrahim, B. E. (2012). Arap Baharı'nda İran ve Türkiye. www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-baharinda-iran-ve-turkiye (Erişim Tarihi: 19.02.2017).
- İlyasov, R. (2012). "Arap Baharı" Açısından İran'ın Bölgesel ve Küresel Politikaları Hakkında. www.newtimes.az/tr/relations/1214 (Erişim Tarihi: 18.02.2017).
- Kıbaroğlu, M. (2011). Arap Baharı ve Türkiye. Adam Akademi, 1 (2), 26-36.
- Raşid, M. (2011). İran, Türkiye ve Suudiler: Arap Baharı İçin Bölgesel Yarış. (El Ahbar'dan aktaran Ertuğrul Aydın). www.haber10.com/yazar/madavi_rasid/iran_turkiye_ve-suudiler-arap-bahari-icin-bolgesel-yaris-36211 (Erişim Tarihi: 19.12.2017).
- Sandıklı, A. ve Salihli, E. (2011). İran, Şii Hilali ve Arap Baharı. (Rapor No. 35). İstanbul: Bilgesam.
- Sargı, İ. (2014). Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Döneminde Türkiye'nin Irak, İran ve Suriye ile İlişkileri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezer, İ. (2016). Şii-Sünni Mücadelesi Siyasi. www.milliyet.com.tr/sunni-sii-mucadelesi-siyasi/dunya/detay/2176490/default.htm (Erişim Tarihi: 17.02.2017).
- Shehadeh, R. (2016). Arap Yazarları: Arap Baharı'nda Yanıldık. (The Guardian'dan aktaran Deniz Baran). www.iktibasdergisi.com/arap-yazarlar-arap-baharinda-yanildik/ (Erişim Tarihi: 19.02.2017).
- Shokouhi, S. B. (2017). (Söyleşiyi yapan: Ahmet Çirakoğlu). 01 Şubat 2017.

- Shoori, M. (2012). Arap Devrimi ve İran. *Ortadoğu Analiz* , 4 (39), 67-69.
- Sinkaya, B. (2011). İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyan. *Ortadoğu Analiz* , 3 (33), 38-48.
- Şen, G. (2012). İran ve «Arap Baharı»: Bağlam, Söylem ve Siyaset. *Ortadoğu Etütleri* , 3 (2), 95-118.
- Uygur, H. (2012). İran ve Arap Baharı. *Seta Analiz* (52).
- Ünal, B. (2012). İran'ın Suriye Krizi'ndeki Tutumu. www.bilgesam.org/incele/1107/-iran'in-suriye-krizindeki-tutumu/#.WLMXQ4GLRdh (Erişim Tarihi: 26.02.2017).
- Yassin-Kassab, R. (2016). Arap Yazarları: Arap Baharı'nda Yanıldık. (The Guardian'dan aktaran Deniz Baran). www.iktibasdergisi.com/arap-yazarlar-arap-baharinda-yanildik/ (Erişim Tarihi: 19.02.2017).
- Zengin, C. (2016). Arap Baharı ve Türkiye. Atilla Sandıklı ile röportaj. Bilgesam. Kasım 2016.
- Zenginoğlu, S. (2017). Arap Baharı'nın Görünmeyen Yüzü. Abbas Karaağaçlı ile röporaj. Akademik Perspektif. 22 Aralık 2017. <http://akademikperspektif.com/2012/12/17/arap-baharinin-gorunmeyen-yuzu/> (Erişim Tarihi 25. 02. 2017).